

РЕГУЛЯРНИЙ САД XVIII СТ. ПРИ МЕДЖИБІЗЬКОМУ ЗАМКУ: ДОКУМЕНТИ І КАРТОГРАФІЯ

REGULAR GARDEN OF THE 18TH CENTURY AT MEDZHYBIZH CASTLE IN DOCUMENTS AND CARTOGRAPHY

© Ігор Западенко, 2023

На підставі інвентарів Меджибізької волості, топографічних планів та інших документів у статті наводиться розташування, опис споруд та ботанічний опис так званого «італійського саду», який належав власникам міста Меджибожа у XVIII ст. Подаються задокументовані обставини його створення та свідчення його наявності в містобудівній структурі меджибізького передмістя. Зазначаються відмінності саду в Меджибожі від класичних італійських садів. Також на підставі архівних документів доводиться неспроможність припущень про влаштування в Меджибізькому замку резиденції у стилі романтизму. Витяги з документів наводяться мовою оригіналу і в українському перекладі.

Ключові слова: Річ Посполита, Поділля, XVIII століття, замок, резиденція, садівництво, ландшафтний дизайн, економіка маєтків, Інвентарі

Постановка проблеми

Із середини 1990-х рр. у краєзнавчій, а пізніше й у науковій літературі утвердилося уявлення про Меджибізький замок у XVIII ст., як про романтичну резиденцію князів Чарторийських. Однією зі складників типової магнатської резиденції на той час мав бути сад, спланований і сформований знаним садівником відповідно до ідей власників маєтку. Однак, як резиденційні функції Меджибізького замку в цей період загалом, так і, зокрема, наявність романтичного саду за європейськими зразками досі спричиняють чимало запитань.

Мета статті

Метою цієї статті є на підставі наявних текстових і картографічних документів з'ясувати наявність та локацію регулярного саду в планувальній структурі Меджибізького замку та містечка Меджибожа XVIII ст.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Садівництво, як промисел, у Меджибізькому ключі було широко поширене і являло собою одну з важливих статей доходу й мешканців, і власників міста та навколишніх сіл. Довідники та економічні описи зазначають значну кількість продуктів садівництва, які вивозилися звідси на продаж у XVIII–XIX ст. Але садівництво ландшафтне, рекреаційне в меджибізьких маєтках залишається темою для дискусії.

У польській довідковій, енциклопедичній літературі, а також у періодичних виданнях XIX ст., звідки компілювали відомості до своїх російськомовних видань В. Гульдман, Ю. Сіцінський та інші,

згадок про сад чи парк при Меджибізькому замку немає. Твердження ж про сад чи парк, які з'явилися у сучасних публікаціях, завдячують своїм існуванням некоректному поводженню з джерелами. Краєзнавець О. Пажимський у матеріалах Першої науково-практичної конференції в Меджибожі без зазначення джерела подав текст, який, нібито, ілюстрував резиденційне використання меджибізького замку Ізабеллою Чарторийською (правопис збережено): «*Більшість маєтків Чарторийських не уникли пограбування в подіях 1792-1794 років. Ось як описує Ізабела Чарторийська руйнацію маєтку російськими військами. «Мої розлогі дерева, квітучі куці, пахучі квіти згладкували гіркий вигляд пограбованого й поруйнованого палацу. На середині дітинця вивищувалась дивного вигляду купа з решток найрізноманітніших меблів, які не могли забрати москалі – то побили. Голови, руки, ноги мармурових скульптур, рештки порцеляни, кришталю, мозаїки, зеркал, розбитий клавесин, пошарпані книги, подерті в пасма живописні картини – усе це разом лежало в друзках»* (Пажимський, 1996, с. 34). Це не правда. Насправді цей уривок зі спогадів Ізабелли Чарторийської описує її повернення 20 червня 1796 р. до сплюндрованого росіянами маєтку Пулави, дату й місце зазначено в оригінальному тексті (*Pierwsze lata porozbiorowe*, 1887, s. 7). Тим не менше, міф про резиденційну розкіш і про сад у Меджибізькому замку за Чарторийських підхопило краєзнавче й туристично-екскурсійне середовище.

Інша помилка перекладу, яку можна почути як аргумент про існування саду в Меджибізькому замку, міститься в «Описі двору Меджибізького...» у адаптації М. Пінчака (*Документи ремісничих цехів на Поділлі XVI–XVIII ст.*, 2004, с. 46). Перекладач вказав, ніби один із коминів будівлі, яку асоціювали із житловими покоями Меджибізького замку, «*виведений у сад*». Звернення ж до оригінального рукопису (*Opisanie dworu międzyboskiego...*, 1754) засвідчило, що перекладач помилково прочитав слова *wuwiedzionu w ściel*, що означає *виведений у стелю*, і довільно змінив зміст тексту. І, як пізніше показано, згаданий *двір меджибізький* взагалі не має стосунку до замкового комплексу (Западенко, 2022d).

Група дослідників стверджує, посилаючись на статтю польського дослідника Р. Несторова (Nestorow, 2009), нібито на поч. XVIII ст. за ініціативою Ельжбети Сенявської, «*яка була вражена класицистичними ансамблями й розважальними садами в Мерімонті при дворі Марії Казімієри Собеської*», архітектору та інженеру Яну Десьє¹ «*була доручена модернізація території Меджибізького замку й міста*» (Акмен та ін., 2020). Зокрема, вони зазначають: «*Садівник садиб Сенявських, Ян Баптиста Кендель, спроектував для меджибізького замку² нові декоративні сади, які в сукупності наводять на думку про програму, призначену надати колишній фортеці³ представницького характеру*» (там же, с. 15, виділення наше, – авт.). Вони ж вважають за потрібне *припустити* без фактичних підтверджень, лише «*знаючи її зацікавленість англійськими садами*», що за Ізабелли Чарторийської замкова територія в Меджибожі була засаджена, також сади були висаджені навколо замку (там же, с. 17).

Однак, як бачимо, у зазначеній публікації витяги зі статті Р. Несторова подано з довільними змінами, які не відповідають оригіналу. Не наведено, окрім авторських припущень, жодного реального факту про, нібито, резиденційну розбудову Меджибізького замку у XVIII ст. за ініціативою Ельжбети Сенявської та Ізабелли Чарторийської. Публікація (Акмен та ін., 2020) в цілому потребує детального критичного аналізу через невідповідності хронології, неточне цитування використаних джерел та інші помилки. У рамках же нинішнього дослідження наголосимо, що значний корпус

¹ **Десьє, Ян Баптиста** – польський підполковник, військовий інженер французького походження, комендант Меджибізького замку (після 1699 р.), губернатор Меджибізької волості у 1702-1714 та 1726-1731 рр. У польських джерелах прийняте його власноручне написання імені та прізвища *J[an] B[aptysta] Dessieur*, водночас шляхетський герб йому був наданий з прізвищем *Desier*, а сам він у кореспонденції польською мовою підписувався також *Dessier, Desjer, Dessyer, Deszier* (Nestorow 2009, s. 320). Французькою мав би писатися *Jean-Baptiste Dessier*. Для запобігання різночитанням автор статті надалі вживатиме написання *Ян Десьє*, яке застосував М. Крикун.

² Що сади проектувалися «*для меджибізького замку*» – у Р. Несторова не зазначено. Тут і далі виділення наше, – авт.

³ Згадки про *колишню фортецю* немає у Р. Несторова, натомість написано *planowano nadać całemu założeniu* (тобто усьому плану маєтку, – авт.) *znamięna reprezentacyjności*.

архівних документів, і, зокрема, Інвентарі Меджибізької волості з детальними описами замку, заперечують представницьке використання замку в цей період. У XVIII ст. волость перетворилася в суто економічний ресурс на далекій околиці магнатської латифундії, який автономно керувався призначеними *губернаторами*, а часом здавався в оренду. Роль того ж Десьє є на стільки ж задокументованою в якості адміністратора, на скільки невизначеною в якості архітектора (Nestorow, 2009, s.324). В *ітинерарії* Ельжбети Сенявської, тобто довідковому описі подорожей, який складено за кореспонденцією та іншими документами, зазначено всього тільки один факт її перебування в Меджибожі – у листопаді 1726 р., тобто невдовзі після смерті чоловіка (Słaby, 2014, s. 283). Якщо в останній період Сенявських (до 1731 р.) Меджибізький замок ще відновлювався після шкод, заподіяних під час османського панування, то за Чарторийських він занепав як фортифікаційний і житловий комплекс. Інвентарні описи (*Klucz międzyboski...*, 1852, 1853, 1858, 1859, Zapadenko, 2022a, Байдич, 2022, Западенко, 2022b, 2022c) свідчать, що житлові покої стояли порожні й мали багато пошкоджень, які не усувалися роками. Твердження про реалізацію в Меджибожі резиденційних ідей Ізабелли Чарторийської суперечать факту, що її чоловік князь Адам Казимир лише в 1782 р. отримав спадок за батьком князем Августом Александром. Восени того ж року він здійснив єдину поїздку для знайомства зі своїми дідовими маєтками, до маршруту якої входив Меджибіж (Niemcewicz, 1868, s. 58–61). Князя супроводжували юні сини, але не дружина Ізабелла. Натомість вона вела активне світське, політичне, водночас також бурхливе особисте життя, подорожувала аж ніяк не на подільські кресли – зокрема, 1789–1791 р.р. провела із сином Адамом Єжи у Великобританії (Gołębiowska, 1983). З 1796 р. відновлювала зруйновані російськими військами Пулави (див. вище), а в Меджибожі ніколи не була. Наведена дослідниками в якості ілюстрації книжка Ізабелли Чарторийської (Czartoryska, 1805) не містить жодної згадки про Меджибіж, місцевий замок чи його уявні сади. Також для ілюстрації гіпотетичних садів XVIII ст. І. Акмен та ін. подають гравюру другої пол. XIX ст. і фотографічну листівку поч. XX ст., які ні за змістом, ні за часом створення не відповідають тезам, які вони покликані ілюструвати.

З викладеного вище видно, що твердження кількох авторів про перебудову Меджибізького замку у XVIII ст. у розкішну резиденцію та пов'язане з нею влаштування в замку романтичних садів суперечить фактам та архівним документам, а подекуди ґрунтується на некоректному поводженні з джерелами чи на очевидних помилках.

До цього часу в питанні про сад при Меджибізькому замку тільки вищезгаданий польський дослідник Р. Несторов звертається до архівних документів (з фондів Бібліотеки князів Чарторийських у Кракові). Саме йому належить перша опублікована згадка про влаштування *італійського саду* (польськ. – *ogród włoski*) у Меджибожі *за самотійним рішенням* губернатора волості Яна Десьє (Nestorow, 2009, s. 328). Р. Несторов подає документально підтвержені відомості про закладання цього саду в 1713 р. Однак, на думку Р. Несторова, «*точна дата постановня саду в Меджибожі, а також його розташування і вигляд невідомі. Можливо, він ніколи не був закінчений. Не позначено його на плані міста сер. XVII ст. і плані 1769 р.*» (там само). Проте, на першому із зазначених ним планів (1677 р.) саду, закладеного в 1713 р., не могло бути. Другий же план Меджибожа (1769 р.) Несторов наводить, користуючись не оригіналом, а його публікацією в монографії Я. Адамчика (Adamczyk, 2004, s. 164), у якій «*План замку и форштату местечка Межибожа сочинен мая 9 дня 1769 года*» відтворено не повністю. Адамчиком опубліковано лише центральну його частину, без передмість Требухівців, Ставниці, Слободи, а також без легенди плану (розшифрування літерних позначень). Несторов також коротко згадує про сад при Меджибізькому замку у своїй монографії (Nestorow, 2016, s. 175), знову ж таки, посилаючись на публікацію Адамчиком неповного плану Меджибожа 1769 р.

Крім очевидне існування в планувальній структурі приватного містечка Меджибожа (а не в замку!) згаданого великого саду, званого *італійським*, не полишалися і спроби знайти ознаки садівництва на на доволі тісній території замкового дідинця – забрукованої, з плацом, церквою, стайнями, офіцинами й господарчими будівлями. Зокрема, у підсторінкових примітках Р. Несторов додає без посилання на джерело інформації: «*Археологічні дослідження, що проводяться останнім часом, відкрили існування невеликого прямокутного садочка на замковому дідинці (інформацію*

отримано на місці)» (Nestorow, 2009, s. 328; 2016, s. 175). Також розробники історико-архітектурного опорного плану смт Меджибіж стверджують, що у XIX ст. на території замку «перед палацом розміщувався будинок із дерев'яною огорожею і невеликим садом» (Томілович, с. 108). Однак, ні в першому, ні в другому разі не знайдено ані посилання на конкретні джерела, ані наявності такого факту у звітах про археологічні дослідження на території Меджибізького замку.

Виклад основного матеріалу

Основними архівними документами, які містять опис замку й міста Меджибожа у XVIII ст., є інвентарі Меджибізької волості. Таких інвентарів, які охоплюють період від 1717 по 1783 р., у фонді рукописів Бібліотеки князів Чарторийських зберігається понад 40. Більшість із них склалися щороку. Слід сказати одразу, що детальне ознайомлення з їхнім текстом (Западенко, 2022а, Западенко, 2022b, 2022c) не залишає місця для твердження про резиденційне використання Меджибізького замку. За часів перебування у власності Чарторийських він не був місцем їхнього мешкання, не користувався увагою власників та використовувався для економічних потреб. Дві найбільші оборонні башти були пристосовані під зерносховища, ще одне велика дерев'яна комора для збіжжя була на місці нинішнього північно-східного корпусу (Западенко, 2022c, с. 91). Про те, що житлові покої були в занедбаному вигляді й не використовувалися, уже було згадано вище.

Про утилітарність, а не презентаційність функцій Меджибізького замку у XVIII ст. свідчить, зокрема, і факт із меджибізьких гродських актів. У 1739 р. меджибізький міський суд виніс смертний вирок у кримінальній справі міщанам Василю Старенькому і Юрку Костишину, обидвом із передмістя Требухівці, яких звинувачено в численних злочинах проти мешканців волості, у тому числі в убивстві. Оскільки вирок перевищував звичайну компетенцію міського суду, справу подали на остаточне затвердження власнику міста князю Августу Александру Чарторийському. Резолюція князя була такою: «*Dekret niniejszy quo ad pccenas civiles, ktore w nim wyrazone, approbuje; quo ad pccenas criminales, daruję Zyciem Delinquentow tych, a natychmiast JM Pan Stolnik Hurski Kommissarz Generalny każe ich okowanych oddac do Zamku Miedzybozskiego aby Rok cały za winę smierci robili. Datum w Pulawach 28 Octobris 1739 R[oku] P[añskiego]. August A. Czartoryski*» (Zbiór akt grodzkich..., Karta 357). У перекладі українською йдеться про таке: «*Цей вирок стосовно звинувачень цивільних, котрі в ньому висловлені, затверджую; стосовно звинувачень кримінальних, дарую життям тих злочинців, а натомість Ясновельможний пан Стольник Гурський Комісар Генеральний наказує їх у кайданах віддати до Меджибізького замку, щоб цілий рік працювали за провину смерті. Датовано в Пулавах 28 жовтня 1739 Року Божого. Август А. Чарторийський*». Засвідчене тут використання Меджибізького замку для примусової праці засуджених за тяжкі злочини (вбивство) неможливо поєднати з функціями презентаційної магнатської резиденції, але цілком узгоджується з використанням примусової праці на господарчих роботах у великому панському господарстві.

Велике меджибізьке господарство включало й так званий «італійський сад», який є предметом наших пошуків. Про його закладання згадує Р. Несторов у статті про життя та діяльність Яна Десьє, фрагмент якої наведемо в перекладі: «*Одночасно з роботами при замку розпочато роботи із закладання саду. Це свідчить про те, що передбачалося надати всьому розплануванню ознак репрезентаційності. У 1713 р. Десьє послав до Сеняви (родинний маєток Сенявських у сучасному Підкарпатському воєводстві Польщі, – авт.) садівника в супроводі замкового гарматного майстра («аби його пильнував, щоб у дорозі не барився і нагадував йому, що саме там відповідно до реєстру потрібно»), щоб той привіз необхідні прищепи дерев теплолюбних, для прийняття яких у Меджибожі приготоване муроване приміщення з вікнами і п'єцом (можливо, помаранчарню). Десьє, керуючись самотійно прийнятим рішенням⁴, запевняв Сенявського: «все це буде для вигоди й на славу Вашої Мосці Добродія, коли на всьому Поділлі, Україні й Задніпрянщині в Меджибожі буде закладений перший італійський сад, хоч і під час неспокою». Праця просувалася не скоро, двома*

⁴ Що підтверджує локальну ініціативу губернатора, а не загальну програму садівництва від власників Меджибожа.

роками пізніше сад був ще не закінчений, у чому Десьє звинувачував Дружбацького⁵, який відволікав призначених для праці селян. Закладав його надвірний садівник Ельжбети з Любомирських Ян Баптіста Кендель, який раніше працював для Адама Миколая Сенявського під час вдосконалення садового планування в Раю під Бережанами (1704)» (Nestorow, 2009, s. 328).

Як виявилось далі, Інвентарі Меджибізького ключа 1750-х рр. містять детальний опис цього «італійського саду» включно з його розташуванням. Але знаходився він не там, де припускали попередні автори – не в самому містечку Меджибожі, а в його передмісті Ставниці, за річкою Бужком (рис. 1). Подаємо текст за Інвентарями (*Klucz międzyboski...*, 1852, 1853, 1858, 1859, Zapadenko, 2023, s. 71–73) з правописом, який приведено до сучасного (додаток 1), а також цей текст в українському перекладі (додаток 2).

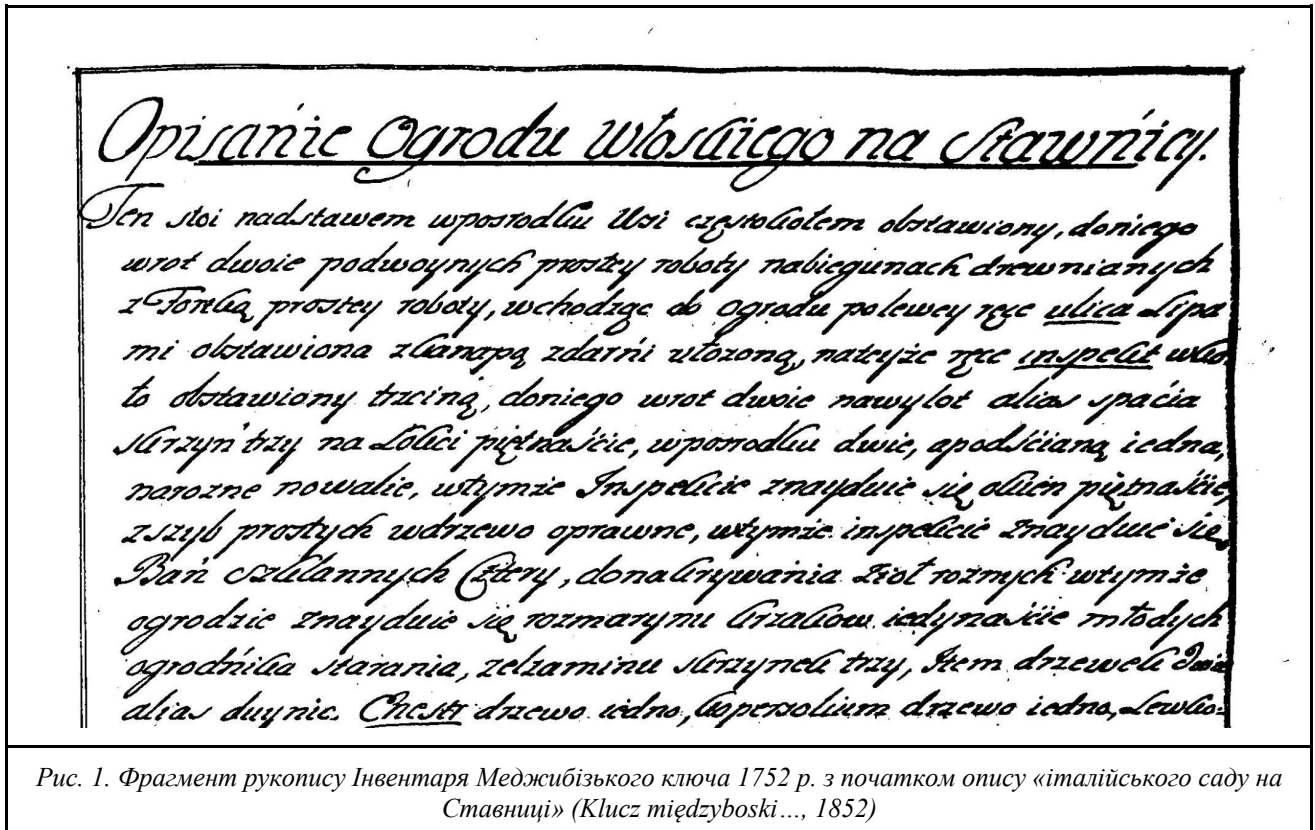

Рис. 1. Фрагмент рукопису Інвентаря Меджибізького ключа 1752 р. з початком опису «італійського саду на Ставниці» (*Klucz międzyboski...*, 1852)

⁵ Дружбацький, Францішек – губернатор (офіційно званий тоді «адміністратором») Меджибізької волості у 1714-1717 рр., який заступив на цій посаді Яна Десьє.

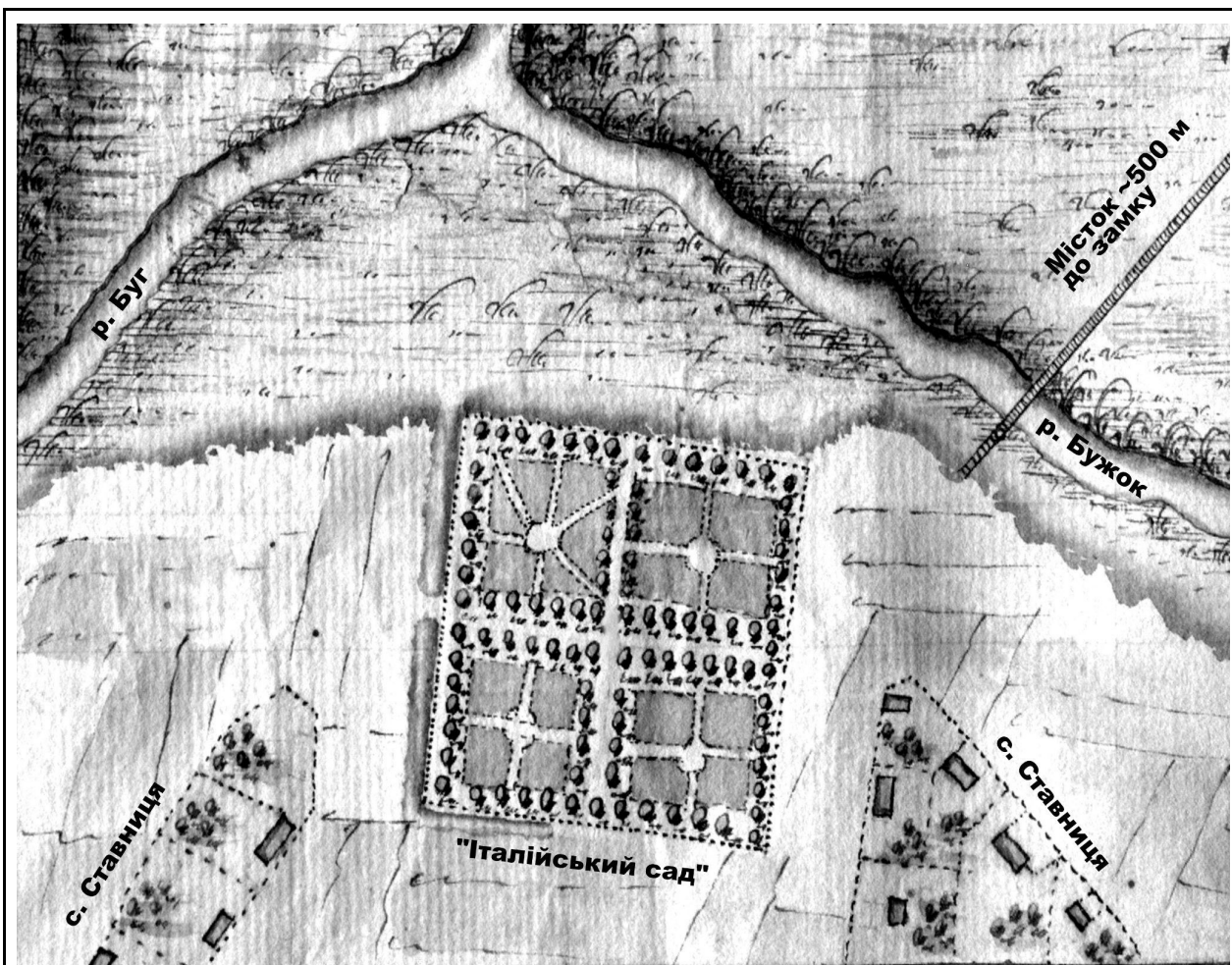

Рис. 2. Фрагмент плану (План замку и форштату местечка Меджибожа..., 1769) з локалізацією «італійського саду» (північний напрямок вниз, як на оригіналі; написи наші, – авт.)

Як бачимо, в Інвентарях і листуванні Яна Десьє сад названо «італійським», проте він має лише одну ознаку класичного «італійського саду»: регулярне планування з прямолінійними доріжками, які ділять площу саду на чотирикутники (*kwatery*) і клини. Інших характерних рис «італійського саду» (терасованого ландшафту, великої кількості декоративних вічнозелених рослин, скульптур, каменю) тут немає зовсім.

Сад був переважно фруктовим (яблуна, груша, вишня, слива, виноград, оранжерейний інжир) та квітів. Декоративна рослинність була мінімальною, представлена липами, самшитом, квітами у відкритому ґрунті та екзотичними рослинами в оранжереї. Наявне також згадане Несторовим приміщення з п'єсом для теплолюбних рослин. Хоч Несторов його називає *помаранчарнею*, а в Інвентарях воно зветься *фітарнею* – очевидно, що йдеться про ту ж тепличну споруду для плодівих рослин теплого Півдня.

Що назви двох дерев (т. зв. *Enestr* та *Kopersolium*) не вдалося ідентифікувати (навіть із використанням тогочасних довідників із садівництва та ботаніки (Czartoryska, 1805; Jundziłł, 1830) – не дивина: з попереднього досвіду роботи з господарчими документами Меджибожа відомо, що автори інвентарів досить часто вживали діалектизми, місцеві назви або з помилками писали незнайомі їм терміни. Такий добір рослин із переважанням плодового асортименту свідчить про прагматичний підхід до використання природного та людського ресурсу, коли сад є водночас господарчою одиницею і ландшафтним рекреаційним об'єктом.

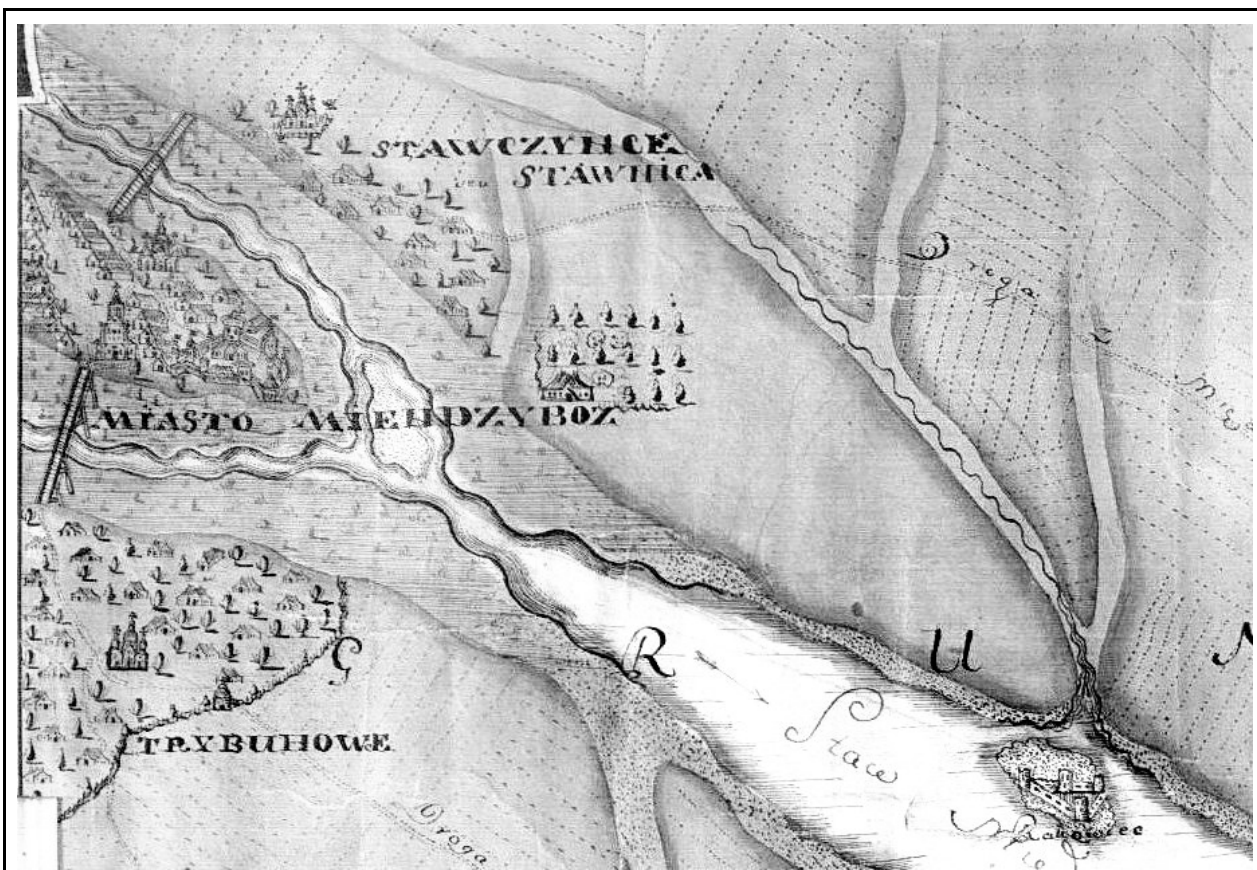

Рис. 3. Фрагмент мапи (*Mapa sporów granicznych...*, 1772) з зображенням регулярного саду прямокутної площі біля передмістя Ставниці (північний напрямок вгору).

Є ще один документ, що містить свідчення про «італійський сад» у меджибізькому маєтку. Шимон Єжи Церенович (1686-1750-ті), багаторічний уповноважений з управління маєтками Меджибізького ключа, який близько чотирьох десятиліть служив у цій якості спочатку Адамові Миколаю Сенявському, потім його дружині, доньці, і, нарешті, наступникам Сенявських Чарторийським, колишній друг, а потім конкурент і супротивник згаданого вище Яна Десье, в 1750-х рр. написав тритомний рукопис *Plac prawnych prac* (Крикун, 2007). У першому томі він, зокрема, описує стан Меджибізької волості після повернення під польську владу після османського забору 1672-1699 рр., згадуючи і про цей сад: «Від італійського саду, турками повністю спустошеного, тільки територія огорожена [залишилася]. Мури фітовні й підвалу свідчили, що це був віридарій (невеликий регулярний сад, зазвичай квадратної форми, який розташовувався у дворі монастиря або житлового будинку, – авт.), і його Єгомосць пан Десье в 1713 році повністю відновив» (Czeronowicz, karta 35). Тобто, Десье в згаданому вище листі до властителя перебільшив про «перший на Поділлі», і не так створив «італійський сад» у 1713 р., як відновив той, який був на цьому місці ще до османської окупації Поділля (1672-1699 рр.). Однак, останнє твердження Цереновича не можна прийняти без більш надійних аргументів.

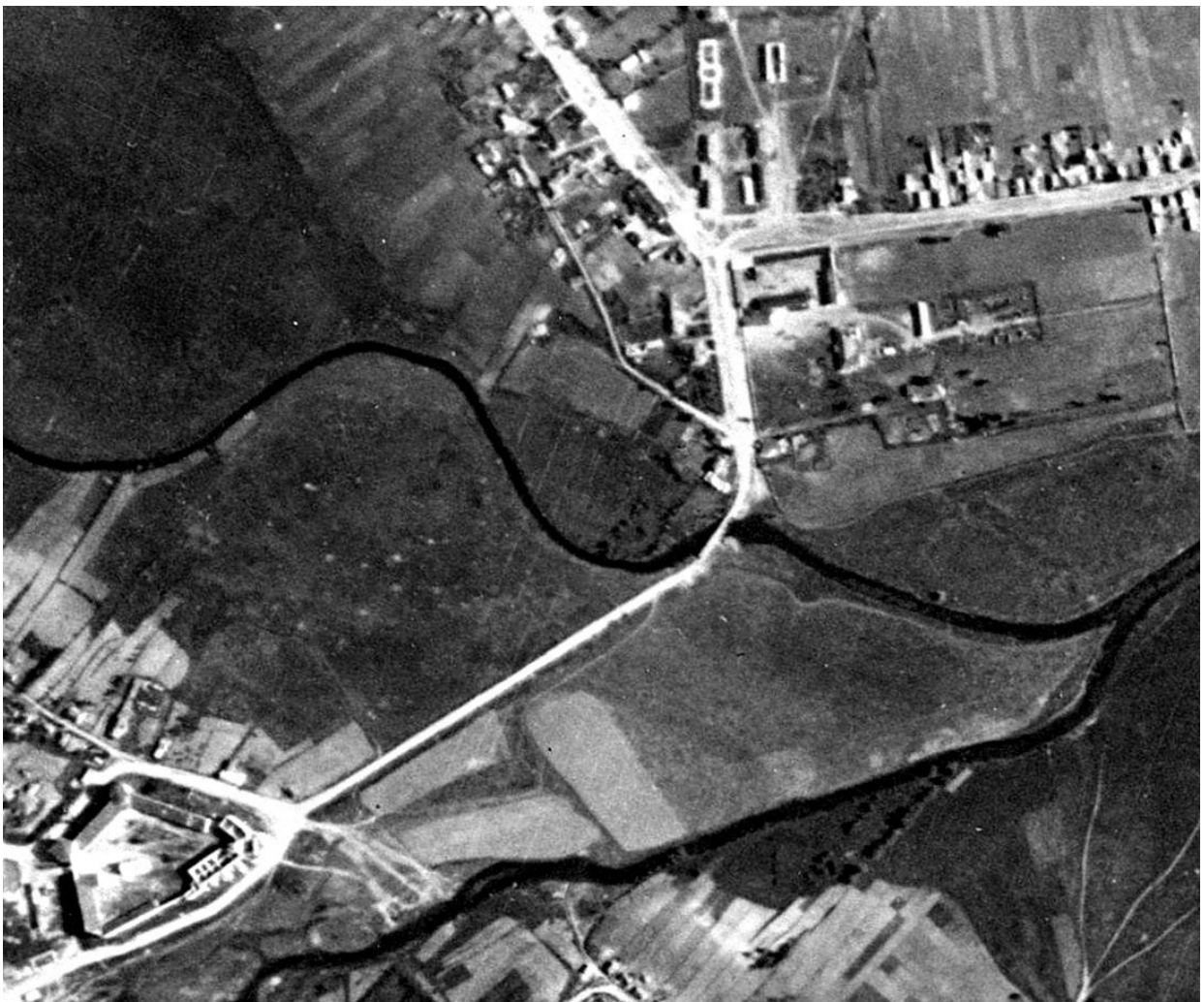
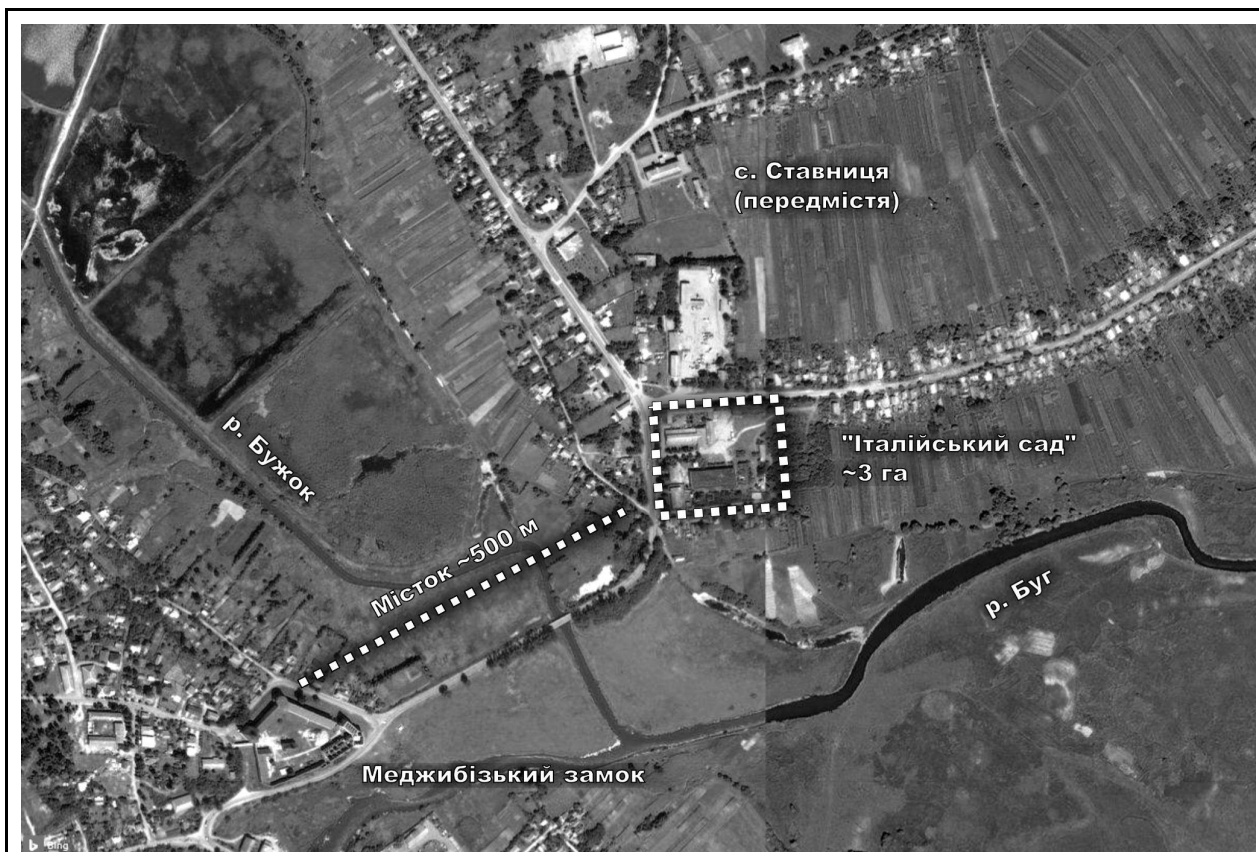

Рис. 4. Розташування забудованої території колишнього «італійського саду» на аерофото 1944 р. (північний напрямок вгори)

Є кілька картографічних документів, які фіксують розташування на Ставниці регулярного саду у XVIII-XIX ст., зокрема, уже згаданий вище «План замку и форштату местечка Межибожа...». У випущеній із видання Я. Адамчиком частині (Adamczyk, 2004, s. 164), яка є на повному плані, опублікованому О. Погорільцем (Кам'янець-Подільський музей, 2021), міститься пряма картографічна інформація про розташування, вигляд та розміри саду при Межибізькому замку (рис. 2). Із замком він сполучається довгим, приблизно 500 м, мостом через болотисту заплаву річки Бужок. Зображення саду у формі прямокутника на цьому ж місці (рис. 3) є на мапі 1772 р. (*Mapa sporów granicznych...*, 1772). Ще один план свідчить про існування на цьому місці регулярного саду в середині XIX ст. (*План местечка Межибожа...*, 184?).

Історія «італійського саду» в Ставниці, яка налічувала щонайменше два століття, закінчилася в першій половині XX ст. Аерофотознімок Люфтваффе в 1944 р. зафіксував на місці саду прямокутну ділянку з кількома господарськими будівлями (рис. 4), який обмежено вулицями села. Нині площа саду, який тут колись був, й ідентифікується на супутниковому фото як прямокутник (рис. 5) між дорогою Т23-19, вулицею Шевченка та прилеглими вулицями. Цей прямокутник збігається з територією колишнього підприємства «Сільгосптехніка» (рис. 6). Ніщо не нагадує, що колись тут росли дерева, квіти та овочі, були теплиця і фігарня.

Рис. 5. Фрагмент супутникового знімка Меджибожа і Ставниці з накладеним умовним позначенням колишньої території «італійського саду», OpenStreetMap CC BY-SA 2.0

Рис. 6. Підприємство «Сільгосптехніка», яке побудоване на колишній території «італійського саду» (вигляд з вулиці), фото автора, 2022 р.

Висновки

Так званий «італійський», сад у передмісті Меджибожа Ставниці, є єдиним об'єктом регулярного ландшафтного садівництва в містобудівній структурі Меджибівського замку. Він детально описаний у господарчих документах Меджибівської волості й зафіксований на

картографічних документах різних десятиліть. Тотожність подробиць у різних документах надійно свідчить, що в документах із публікацій Р. Несторова, Інвентарях Меджибізького ключа, рукописі Ш. Цереновича та картографічних документах йдеться про той самий регулярний сад. Сад має дату свого закладання (1713 р.), а його виродження, згідно з картографічними джерелами, припадає на першу половину ХХ ст.

Припущення про існування інших садів у структурі Меджибізького замку, – зокрема, на замковому дитинці, – не підтверджені ні документами, ні дослідженнями, а аргументи на їх користь ґрунтуються на некоректно використаних джерелах. Так само не витримують перевірки архівними та друкованими джерелами твердження про, нібито, резиденційні, представницькі функції Меджибізького замку за часів перебування у володінні Чарторийських. У ХVІІІ ст. замкові споруди використовувалися з господарською та іноді військовою метою, а житлові покої (палац) занепадали.

Щодо планування і наповнення саду – попри те, що Десьє, Церенович і укладачі Інвентарів Меджибізького ключа в документах називали його «італійським», його так можна було назвати хіба що умовно. Від класичного типу італійських садів він мав лише одну ознаку: регулярне геометричне планування. Рослиність же, всупереч принципу переважання вічнозеленої південної, була представлена місцевими плодовими деревами й навіть городиною. Втім, сад при Меджибізькому замку не є в цьому винятком: у садах де Вітте в Кам'янці-Подільському значну частину становили вишневі та інші дерева плодкових порід (Кліщ та ін., 2023).

Окрім господарського, «італійський» сад у Ставниці мав також рекреаційне призначення. Що в саду таки регулярно відпочивали, свідчить наявність викладеної з дерну *канани*. Порівняймо: «*W ogrodzie czworobocznym ze trzech stron ulicami lipowemi osłonionym, pokazywano mi kilka lip w półkole sadzonych, naprzeciwko królewskiego pokoju; tam była kanapa z darni, na której codzień po obiedzie Jan III. drzymał*» (Hoffmanowa, s. 143).

Хто ж користався з вигод саду при замку, якщо власники, – ані Сенявські, ані Чарторийські, – особисто не вчашали до Меджибожа? На це мали змогу місцеві урядники, які, за словами сучасників, «самі жили, як пани». На відміну від попередніх тез статті, які ґрунтуються виключно на документах, тут дозволимо собі єдине припущення, але не безпідставне. Вважаємо, що це був той самий Ш. Церенович. Адже й мешкав він у Ставниці (Крикун, 2007, с. 462), де був «італійський сад», і конфлікти між Десьє і Цереновичем за ставницькі ділянки були (там само), і місце для відпочинку в саду було влаштоване не біля входу «від міста», а біля іншого, тобто від Ставниці.

У 1743 р. Церенович, який у Меджибожі написав кілька згаданих вище рукописних книг, завершив один із розділів манускрипту (Cerenowicz, 1743, s. 657) віршованою присвятою своїм патронам Чарторийським (переклад наш, – авт.):

*«Gdy Pioro pracy dokończenie kleci,
Rok Tysiąc Siedmset Czterdziesty u Trzeci
Na schyłku lata postępował w Jesień,
A Dzień Pietnasty liczył Miesiąc Wrzesień.
Oracz Rum w Gumnie zwoząc czynił zbożu.
Ja też zebrawszy com zmogł w Międzybożu,
Niosę za haracz pisane Sexterny,
Bo coż Xiążęciu ma dać sługa wierny?
Ani mię Zoil za ten dar oskarży,
To ofiaruję co iest moiey Szarzy:
Niech wdzięczniejszego da Xięstwu, co kto ma,
Moy niedostatek dat pyra, dat poma».*

*«Коли перо працю скінчити поспішає,
Рік тисяча сімсот сорок третій
На схилі літа вступив у осінь
А день п'ятнадцятий лічив місяць вересень.
Орач, звозячи збіжжя, звільняв для нього місце в коморі.
Я теж, зібравши що міг у Меджибожі,
Підношу, як данину, написані секстерни,
Бо що ж Князюючому має дати слуга вірний?
Якщо злий критик мене за той дар не засудить,
То подарую те, що маю на своїй посаді:
Нехай більшу подяку складе Князівству той, хто має,
Я ж від своєї убогості піднесу груші і яблука».*

Ці останні слова Цереновича про скромні дари, – меджибізькі садові плоди (латиною, виділення наше, – авт.), – також можна витлумачити як знак його особистого стосунку до саду при Меджибізькому замку в передмісті Ставниці.

**«Опис італійського саду на Ставниці» за Інвентарем 1752 р.
(Klucz międzyboski..., 1852, karta 7-7zv.), звірених з Інвентарями 1853, 1858, 1859 pp.**

Opisanie Ogrodu Włoskiego na Stawnicy

Ten stoi nad stawem w pośrodku wsi częstokolem obstawiony, do niego wrót dwoje prostej roboty na biegunach drewnianych z furtką prostej roboty. Wchodząc do ogrodu po lewej ręce ulica Lipami obstawiona z kanapą z darni ułożoną, na tejże ręce inspekt wkoło obstawiony trzcina, do niego wrót dwoje na wylot alias spacia. Skrzyżń trzy na łokci piętnaście, w pośrodku dwie, a pod ścianą jedna na różne nowalie, w tymże inspekcje znajduje się okien piętnaście z szyb prostych w drzewo oprawne, w tymże inspekcje znajduje się bań szklanych cztery, do nakrywania ziół różnych. W tymże ogrodzie znajduje się Rozmarynu krzaków jedenaście młodych ogrodnika starania, zelumina skrzynek trzy, item drzewek dwie alias dojnic. Enestr drzewo jedno, Kopersolium drzewo jedno, Lewkonium dojnic trzydzieście, Gozdzików pełnych dojnic jedna. Wchodząc z inspektu koło figarni po dwóch stronach znajdują się kwatery z włoszczyzną, po lewej ręce i prawej ulica do połowy ogrodu, pomiędzy temi kwaterami znajduje się ulica drzewa różnego rodzajnego jabłoniowego sztuk czterdzieści i dziewięć. Pomędzy temi kwaterami szczepów przesadzanych 1742 A[nn]o. Item tamże za ogrodnika Bołtawskiego szczepów różnych wszczepionych jako to Gruszek i Jabłoni sztuk czterdzieści dziewięć 1743 A[nn]o. Item szczepów sadzonych drzewa 1744 A[nn]o sztuk czterdzieści. Item szczepów różnych 1745 A[nn]o trzydzieści i siedm. Niżej ogrodu nad stawem znajduje się Winogrodu krzaków N[umer]o 20. Figarnia murowana w ziemi, do niej podgancze gontami pobite, do tej Figarni drzwi dwoje pojedynkowych znajduje się, wrzeciędz z skoblami żelaznymi, piec z kaflów białych, drzewa figowego krzaków piętnaście. Wychodząc z Figarni Ulica, w tej drzewa rodzajnego sztuk dziesięć, stąd ulicą klin, w tym gruszek rodzajnych cztery. Od Miasta wchodząc na prawej ręce klin Lipami wysadzony. W tym klinie znajduje się drzewa rodzajnego różnego sztuk N[umer]o 52. Na drugiej stronie klin znajduje się, w tym drzewa różnego sztuk N[umer]o 10. Za kwaterami znajduje się ulica, w niej drzewa jabłoniowego sztuk N[umer]o 24. W środku ogrodu znajduje się drzewa różnego sztuk N[umer]o 10. Stąd ulicą od Lipiny znajduje się drzewa różnego sztuk N[umer]o 20 z Śliwkami i Wiśniami. W środku ulica znajduje się szczepów różnych sztuk N[umer]o 12. Sklep murowany w ziemi, do niego drzwi dwoje prostej roboty, jedno na biegunie drewnianym, a drugie na zawiasach żelaznych i [ze] skoblem, z wierchy gontami sosnowymi pobite. Piec z kaflów białych. Za tym Sklepem kwatery dwie wysadzonych Bukszpanem, trzecia założona. W tym ogrodzie znajduje się drzewa Wiśniowego różnego gatunku sztuk N[umer]o 52. Ten ogród wkoło szpalerami alias lipiną zasadzony z ulicami i klinami równo strychowanemi.

Naczynie należące do Ogrodu

1mo Graca końska do gracowania ulic, wkoło żelaznymi czopami, hakami i prętami żelaznymi pobocznymi

2do Nożyc do strzyżenia Szpalerów ..... N[umer]o 3

3tio Graców ręcznych żelaznych ..... N[umer]o 8

4to Nożów do rznięcia Darniu ..... N[umer]o 4

5to Rydlów do kopania ..... N[umer]o 4

6to Motyka ..... N[umer]o 1

7mo Konew do polewania Blaszana ..... N[umer]o 1

8vo Skrzyżnia z Szufladami na nasienie .... N[umer]o 1

Opisanie Budynku gdzie Ogrodnik

Ten stoi przed Ogrodem w zrab budowany, słomą merwiastą nakryty, do sieni drzwi prostej roboty, z Sieni do Izby drzwi stolarskiej roboty na zawiasach żelaznych z skoblem żelaznym, piec z kaflów białych z piecykiem piekarnianym i kominkiem lepionym, pod piecem ławek dwie, przy drzwiach szafa prostej roboty, okien trzy z szyb prostych w drzewo oprawnych z okiennicami ze dworu, pod ścianami ław dwie, stolik niewielki prostej roboty na podnóżku krzyżowym, z tej Izby Alkierz, do niego drzwi stolarskiej roboty na zawiasach z wrzeciędz i skoblami, ten budynek wkoło częstokolem obstawiony.

Переклад «Опису італійського саду на Ставниці» за Інвентарем 1752 р.

Опис Саду Італійського на Ставниці

Він стоїть над ставом посередині села частоколом обставлений, до нього воріт двоє простої роботи на бігунах дерев'яних із хвірткою простої роботи. Входячи до саду, по ліву руку алея липами обсаджена з канапою з дерну укладеною. По ту ж руку інспект⁶, навколо вкритий тростиною, до нього воріт двоє одні проти інших, інакше кажучи, простір. Скринь три на п'ятнадцять ліктів, посередині дві, а під стіною одна на різні новинки. У тому ж інспекті є вікон п'ятнадцять із шибок простих у дерево оправлених, у тому ж інспекті є куполів скляних чотири, для накривання зілля різного. У тому ж саду є Розмарину одинадцять молодих корчів старанням садівника, *Zelzaminu*⁷ скриньок три, там само деревця два, інакше кажучи, горицики. *Enestr*⁸ дерево одне, *Kopersolium*⁹ дерево одне, *Lewkonium*¹⁰ горициків тридцять, Гвоздики польової горицик один. Виходячи з інспекту, біля фігарні¹¹ по двох сторонах знаходяться квартири¹² з влоцизною¹³, ліворуч і праворуч алея до половини саду, поміж тими квартирами є алея дерев різних родючих яблуневих сорок і дев'ять штук. Між тими квартирами щеп пересаджених 1742 року [...] ¹⁴. Там само за садівника Болтавського прищеп різних прищеплених, як то Грушок і Яблунь, сорок дев'ять штук 1743 року. Там же прищеп посаджених дерев 1744 року сорок штук. Там же прищеп різних 1745 року тридцять і сім. Нижче саду над ставом є Винограду корчів числом 20. Фігарня мурована в землі, до неї підганок гонтами побитий, до тієї Фігарні дверей двоє одиночних є, ретязь зі скобами залізними, п'єц із кахлів білих, дерева фітового п'ятнадцять корчів. Виходячи з Фігарні Алея, у ній дерев родючих десять штук, звідти алеєю клин, у ньому грушок родючих чотири. Від Міста входячи, праворуч клин Липами обсаджений. У тому клині є дерев родючих штук числом 52. На другій стороні клин є, у ньому дерев різних числом штук 10. За квартирами є алея, у ній дерев яблуневих штук числом 24. У середині саду є дерев різних штук числом 10. Звідти алея від Липи, [в якій] є дерева різного штук числом 20 зі Сливами і Вишнями. У середині алея, [в якій] є прищеп різних штук числом 12. Погріб мурований у землі, до нього дверей двоє простої роботи, одні на бігуні дерев'яному, а другі на завісах залізних та [зі] скобою, зверху гонтами сосновими побитий. П'єц з кахлів білих. За тим Погребом дві квартири засаджені Самшитом, третя закладена. У тому саду є дерев Вишневих різного сорту штук числом 52. Той сад навколо шпалерами, інакше кажучи, липами обсаджений з алеями та клинами рівно розміченими.

Начиння належне до саду

1. Сапа кінна для прополовання алей, [обладнана] навколо залізними кілками, гаками і прутами залізними бічними
2. Ножниця для стриження шпалер ..... кількість 3
3. Сапок ручних залізних ..... кількість 8
4. Ножів для нарізання дерну ..... кількість 4
5. Рал¹⁵ для копання ..... кількість 4
6. Мотика ..... кількість 1

⁶ оранжерея (Żebrawski, s. 101).

⁷ ймовірно, має бути *balzaminu* – бальзаміну.

⁸ не ідентифіковано.

⁹ не ідентифіковано.

¹⁰ левкої, вони ж матіола (Jundził, s. 255).

¹¹ теплиця для вирощування фіг, тобто інжиру

¹² чотирикутні ділянки.

¹³ збірна назва на позначення городніх рослин до супів, бульйонів та інших страв.

¹⁴ цю вказівку кількості пропущено у всіх Інвентарях.

¹⁵ *рало* (польськ. *rydło*) – найпростіший плуг, за походженням є вдосконаленням мотики.

7. Лійка для поливання бляшана ..... кількість 1

8. Скриня з шухлядами для насіння ..... кількість 1

Опис будинку садівника

Той стоїть перед Садам, в зруб побудований, трав'янистою соломою накритий, до сіней двері простої роботи, з Сіней до Кімнати двері столярської роботи на завісах залізних з скобою залізною, п'єц з кахлів білих з п'єциком пекарняним і каміном ліпленим, біля п'єца лавок дві, при дверях шафа простої роботи, вікон три з шибок простих у дерево оправлених з віконницями знадвору, під стінами лав дві, столик невеликий простої роботи на підніжку хрестоподібному, з тієї кімнати Алькер¹⁶, до нього двері столярської роботи на завісах з ретязем¹⁷ і скобами, той будинок навколо частоколом обставлений.

Бібліографія

1754: *Opisanie dworu międzyboskiego* [Рукопис], 1754. Ф. 141, Оп. 1, Спр. 1508. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України.

Adamczyk J. L., 2004. *Fortyfikacje stałe na polskim przedmurzu od połowy XV do końca XVII wieku*. Kielce: Wydawnictwo Politechniki Świętokrzyskiej.

Akmen I., Bozhko K., Kutsenko T. and Rusanova M., 2020. Mill on the South Bug river in the City of Medzhybizh. *Current Issues in Research, Conservation and Restoration of Historic Fortifications*, 13, s. 9–27. <https://doi.org/10.23939/fortifications2020.13.009>

Cerenowicz Sz. J., 1743. *Klucz do skarbcu koron, mitry, purpury y honorów europejskich w domu Augusta Aleksandra y Mariey Zofiey Sieniawskiej Xięstwa Czartoryskich założonego, podany przez Szymona Jerzego Cerenowicza, roku 1743. Tom I. Wiadomości genealogiczne i historyczne o sławnych rodach polskich z dodaniem wierszy i kopii aktów historycznych oraz «Regestrum munimentów Archivi Międzybożensis», z r. 1740. [Rękopis]. 3547, IV. Kraków: Biblioteka XX Czartoryskich.*

Cerenowicz Sz. J., 1753–1755. *Plac prawnych prac Międzyboż w Podolu, Granów w Ukrainie, dobra jo. xięstwa ichmciów Czartoryskich wojewodów, generałów ziem ruskich y podolskich małżonków dziedziczne przez Szymona Jerzego Cerenowicza [...] delineowany roku pańskiego 1753–1755. Tom I. [Рукопис], 1753–1755. Ф. 5, Оп. 1, Спр. 3268 I. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України.*

Czartoryska I., 1805. *Myśli różne o sposobie zakładania ogrodów*. Wrocław: W. B. Korn. Dostępny w: <https://cyfrowe.mnk.pl/publication/22231>

Gołębiowska Z., 1983. Podróż Izabeli i Adama Jerzego Czartoryskich do Wielkiej Brytanii (1789–1791). *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Historia*. Vol. 38/39, s. 129–146.

Jundził J., 1830. *Opisanie roślin w Litwie, na Wołyniu, Podolu i Ukrainie dziko rosnących, iako i oswoionych: podług wyd. szesnastego układu roślin Linneusza*. Wilno: Józef Zawadzki. Dostępny w: <https://kpbc.umk.pl/dlibra/doccontent?id=505>

Klucz międzyboski. Inwentarz klucza: miast, wsi oraz folwarków. 1752. Biblioteka XX Czartoryskich w Krakowie, Rkps 8197 (Dawna sygn. 4111).

Klucz międzyboski. Inwentarz klucza: miast, wsi oraz folwarków. 1753. Biblioteka XX Czartoryskich w Krakowie, Rkps 8198 (Dawna sygn. 4114).

Klucz międzyboski. Inwentarz klucza: miast, wsi oraz folwarków. 1758. Biblioteka XX Czartoryskich w Krakowie, Rkps 8202 (Dawna sygn. 4121).

Klucz międzyboski. Inwentarz klucza: miast, wsi oraz folwarków. 1759. Biblioteka XX Czartoryskich w Krakowie, Rkps 8203 (Dawna Gosp.308).

Mappa sporów granicznych w gruntach między dobrami dziedzicznymi, wsią Hołowczyńce zwaną do klucza Międzyborskiego [...] y wsią Horbasowem starostwa Łatyczowskiego [...] [Dokumentacja

¹⁶ Алькер (польськ. *alkierz*, укр. *ванькир*) – бічна кімнатка біля більшої кімнати.

¹⁷ Ретязь (польськ. *wrzeciądz*) - залізна деталь, на обох сторонах з отворами, однією стороною підвішена на скобі, що вбита у двері, другою стороною закладається для замикання на другу скобу, яку вбито до одвірку/

геодезійно-картографічна], 1772. Сяды Комісарскіе, Sygn. 1/405/0/-/500–17. Архіўум Глównе Акт Давных.

Nestorow R., 2009. *Jan Baptysta Dessieur – inżynier, architekt czy plenipotent hetmana Adama Mikołaja Sieniawskiego?* W: *Biuletyn Historii Sztuki*. R. 71, nr 3. Warszawa: Instytut Sztuki PAN. s. 319–360. <https://doi.org/10.11588/diglit.35030.30>

Nestorow R., 2016. *Pro domo et nomine suo: Fundacje i inicjatywy artystyczne Adama Mikołaja i Elżbiety Sieniawskich*. Warszawa: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk.

Niemcewicz J. U., 1868. *Pamiętniki czasów moich [dzieło pośmiertne]*. Lipsk: F. A. Brockhaus.

Pierwsze lata porozbiorowe, 1887. W: L. Dębicki, komp. *Puławy (1762–1830): monografia z życia towarzyskiego, politycznego i literackiego*. Lwów: Księgarnia Gubryniwicza i Szmidta. T. 2 Czasy porozbiorowe. Dostępny w: <http://bc.umcs.pl/dlibra/publication/835/edition/1395>

Słaby A., 2014. *Rządztwa oleszycka. Dwór Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej jako przykład patronatu kobiecego w czasach saskich*. Kraków: Wydawnictwo LIBRON – Filip Lohner. Dostępny w: <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/4818>

Zapadenko I., 2022a. Medzhybizh castle in the 1760th years Inventories. *Current Issues in Research, Conservation and Restoration of Historic Fortifications*. 17(2022), s. 79–113. doi: 10.23939/fortifications2022.17.079

Zapadenko I., 2023. «Ogród włoski» na Stawnicy: przyczynek do kwestii ogrodnictwa w międzyboskim kluczu w XVIII. wieku. У: *Шляхетна Україна. Матеріальна та духовна культура, 20 вересня 2022, Маліївці*. Кам'янець-Подільський: ТОВ Друкарня «Рута». с. 69–74.

Zbiór akt grodzkich i prywatnych ułożonych wg miejscowości L-M: Miedzybóż – sądowych, majątkowych z lat 1663–1744 dotyczących dóbr Sieniawskich, Czartoryskich. 1663–1744. Sygn. 3822 IV Rzęz. Biblioteka XX Czartoryskich w Krakowie.

Байдич В., 2022. Інвентар 1765 року – як безцінне джерело вивчення історії Меджибозького замку та містечка Меджибіж. В: *Матеріали Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Хмельниччина: історія та сучасність», 22 вересня 2022, Хмельницький, Україна*. Хмельницький: ФОП Стрихар А.М. с. 104–109.

Документи ремісничих цехів на Поділлі XVI–XVIII ст., 2004. В: *Літопис Хмельниччини*. Перекладач Мирослав Пінчак. Хмельницький: Хмельницький обласний краєзнавчий музей. с. 29–47.

Западенко І., 2022b. Інвентарі Меджибожа 1752–1753 рр. як джерело до досліджень Меджибозького замку. В: *Археологія & Фортифікація України, Кам'янець-Подільський*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник. с. 279–287.

Западенко І., 2022c. Меджибозький замок в описах Інвентарів Меджибозького ключа XVIII ст. *Подільська старовина*. 8(1), с. 88–96.

Западенко І., 2022d. «Опис двору Меджибозького...» 1754 року: новий переклад, реконструкція, локалізація на теренах міста. В: *Матеріали Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Хмельниччина: історія та сучасність», 22 вересня 2022, Хмельницький, Україна*. Хмельницький: ФОП Стрихар А.М. с. 95–104. https://kraimuz.km.ua/wp-content/uploads/2022/09/konferencziya_2022-opt.pdf

YouTube.com, 2021. *Кам'янець-Подільський музей, 2021. Секція II / Конференція «Археологія & Фортифікація України» 26.11.2021* [online] Доступно: <<https://www.youtube.com/watch?v=NLJOnnoq3o4&t=3056s>> [Дата звернення: 01 Грудень 2023]

Кліщ О., Свінціцька Л. та Нагнибіда Р., 2023. Перспективи ревалоризації «Садів де Вігте» в Кам'янці-Подільському. В: *Шляхетна Україна. Матеріальна та духовна культура, 20 вересня 2022, Маліївці*. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута». с. 75–82.

Крикун М., 2007. Шимон Єжи Церенович і його книга «Плас prawnych prasc». В: *До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя*. Київ – Львів. Т. 2. с. 377–406.

Крикун М., 2009. *Інвентар Меджибозької волості 1717 року*. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка.

Пажимський, О., 1996. Синявські, Чарторийські, Меджибіж. В: *Меджибіж: 850 років історії, 17 серпня 1996, Меджибіж*. Меджибіж. с. 32–35.

План замку и форштату местечка Межибожа сочинен мая 9 дня 1769 года, 1769. Ф. 349, Оп. 19, Спр. 2188. Російський державний військово-історичний архів.

План местечка Меджибожа с окрестностями на 5 верст, 184?. Ф. 846, Оп. 16, Спр. 19759. Російський державний військово-історичний архів.

Томілович, Л., 2019. *Історико-архітектурний опорний план смт Меджибіж Хмельницької області з визначенням меж і режимів використання зон охорони пам'яток та історичних ареалів*. Київ: «Інститут культурної спадщини» Всеукраїнської Ради з охорони культурної спадщини.

Reference

1754: Opisanie dworu międzyboskiego, 1754. 141/1, Doc. 1508. Lviv: Stefanyk National Science Library.

Adamczyk J. L., 2004. *Fortyfikacje stałe na polskim przedmurzu od połowy XV do końca XVII wieku*. Kielce: Wydawnictwo Politechniki Świętokrzyskiej.

Akmen I., Bozhko K., Kutsenko T. and Rusanova M., 2020. Mill on the South Bug river in the City of Medzhybizh. *Current Issues in Research, Conservation and Restoration of Historic Fortifications*. 2020 (13), s. 9–27. <https://doi.org/10.23939/fortifications2020.13.009>

Bajdych V., 2022. The Inventory of 1765 is an invaluable source for studying the history of Medzhybizh Castle and the Medzhybizh town. *У: Матеріали Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Хмельниччина: історія та сучасність», 22 вересня 2022, Хмельницький, Україна*. Хмельницький: FOP Strykhar A.M. с. 104–109.

Cerenowicz Sz. J., 1743. *Klucz do skarbcu koron, mitry, purpury y honorów europejskich w domu Augusta Aleksandra y Mariey Zofiey Sieniawskiej Xięstwa Czartoryskich założonego, podany przez Szymona Jerzego Cerenowicza, roku 1743. Tom I. Wiadomości genealogiczne i historyczne o sławnych rodach polskich z dodaniem wierszy i kopii aktów historycznych oraz „Regestrum munimentów Archivi Międzybożensis», z r. 1740*. [Rękopis]. 3547, IV. Kraków: Biblioteka XX Czartoryskich.

Cerenowicz Sz. J., 1753–1755. *Plac prawnych prac Międzyboż w Podolu, Granów w Ukrainie, dobra jo. xięstwa ichmciów Czartoryskich wojewodów, generałów ziem ruskich y podolskich małżonków dziedziczne przez Szymona Jerzego Cerenowicza [...] delineowany roku pańskiego 1753–1755. Tom I*. [Рукопис], 1753–1755. Ф. 5, Оп. 1, Спр. 3268 I. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка НАН України.

Czartoryska I., 1805. *Myśli różne o sposobie zakładania ogrodów*. Wrocław: W. B. Korn.

Documents of corporations in Podillya of the XVI–XVIII centuries, 2004. In: *Litopys Khmelnychchyny*. Translate from polish M. Pinchak. Khmelnytskyi: Khmelnytskyi region local history museum. p. 29–47.

Gołębiowska Z., 1983. *Podróż Izabeli i Adama Jerzego Czartoryskich do Wielkiej Brytanii (1789–1791)*. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Historia*. Vol. 38/39, s. 129–146.

Jundził J., 1830. *Opisanie roślin w Litwie, na Wołyniu, Podolu i Ukrainie dziko rosnących, iako i oswoionych: podług wyd. szesnastego układu roślin Linneusza*. Wilno: Józef Zawadzki.

YouTube.com, 2021. *Kamianets-Podilskyi muzei 2021. Sektsiia II / Konferentsiia «Arkheolohiia & Fortyfikatsiia Ukrainy»* [online] Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=NLJOnnoq3o4&t=3056s> [Accessed: 01 Decembmer 2023]

Klishch O., Svintsitska L. and Nahnybida R., 2023. Prospects for the revalorization of Gardens de Witte in Kamianets-Podilskyi. In: *Shliakhetna Ukraina. Materialna ta dukhovna kultura, 20 September 2022, Malejowce, Ukraine*. Kamianets-Podilskyi: Sp. z o.o. Drukarnia «Ruta». pp. 75–82.

Klucz międzyboski. Inwentarz klucza: miast, wsi oraz folwarków. 1752. Biblioteka XX Czartoryskich w Krakowie, Rkps 8197 (Dawna sygn. 4111).

Klucz międzyboski. Inwentarz klucza: miast, wsi oraz folwarków. 1753. Biblioteka XX Czartoryskich w Krakowie, Rkps 8198 (Dawna sygn. 4114).

Klucz międzyboski. Inwentarz klucza: miast, wsi oraz folwarków. 1758. Biblioteka XX Czartoryskich w Krakowie, Rkps 8202 (Dawna sygn. 4121).

Klucz międzyboski. Inwentarz klucza: miast, wsi oraz folwarków. 1759. Biblioteka XX Czartoryskich w Krakowie, Rkps 8203 (Dawna Gosp.308).

Krykun M., 2007. Szymon Jerzy Cerenowicz and his book «Plac prawnych prac». In: *Do dzherel. Zbirnyk naukovykh prats na poshanu Oleha Kupchynskoho z nahody yoho 70-richchia*. Kyiv – Lviv. Vol. 2. pp. 377–406.

Krykun M., 2009. *Inventory of the Medzhybizh estate in 1717*. Lviv: Shevchenko Scientific Society.

Mappa sporów granicznych w gruntach między dobrami dziedzicznymi, wsią Hołowczyńce zwaną do klucza Międzyborskiego [...] y wsią Horbasowem starostwa Łatyczowskiego [...] [Dokumentacja geodezyjno-kartograficzna], 1772. Sądy Komisarskie, Sygn. 1/405/0/-/500–17. Archiwum Główne Akt Dawnych.

Nestorow R., 2009. *Jan Baptysta Dessieur – inżynier, architekt czy plenipotent hetmana Adama Mikołaja Sieniawskiego?* W: *Biuletyn Historii Sztuki*. R. 71, nr 3. Warszawa: Instytut Sztuki PAN. s. 319–360. <https://doi.org/10.11588/digit.35030.30>

Nestorow R., 2016. *Pro domo et nomine suo: Fundacje i inicjatywy artystyczne Adama Mikołaja i Elżbiety Sieniawskich*. Warszawa: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk.

Niemcewicz J. U., 1868. *Pamiętniki czasów moich [dzieło pośmiertne]*. Lipsk: F. A. Brockhaus.

Pierwsze lata porozbiorowe, 1887. W: L. Dębicki, komp. *Puławy (1762–1830): monografia z życia towarzyskiego, politycznego i literackiego*. Lwów: Księgarnia Gubryniwicza i Szmidta. T. 2 Czasy porozbiorowe.

Słaby A., 2014. *Rządztwa oleszycka. Dwór Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej jako przykład patronatu kobiecego w czasach saskich*. Kraków: Wydawnictwo LIBRON – Filip Lohner.

Pazhymyskiy O., 1996. Sieniawski, Czartoryski, Medzhybizh. In: *Medzhybizh: 850 rokiv istorii, 17 August 1996, Medzhybizh, Ukraine*. Medzhybizh. pp. 32–35.

Plan zamku i forshstatu mestechka Mezhibozha sochinen maia 9 dnia 1769 goda [The plan of the castle and settlement of Medzhybizh town was drawn up on May 9, 1769], 1769. 349/19, Doc. 2188. Russian State Military Historical Archive.

Plan mestechka Medzhibozha s okrestnostiamy na 5 verst [Plan of the Medzhibozh town with its surroundings for 5 versts], 184?. 846/16, Doc. 19759. Russian State Military Historical Archive.

Tomilovych L., 2019. *Historical and architectural reference plan of Medzhybizh town of Khmelnytskyi region with definition of boundaries and modes of use of protected areas of monuments and historical areas*. Kyiv: «Institute of Cultural Heritage» of the All-Ukrainian Council for the Protection of Cultural Heritage.

Zapadenko I., 2022a. Medzhybizh castle in the 1760th years Inventories. *Current Issues in Research, Conservation and Restoration of Historic Fortifications*. 17(2022), pp. 79–113. doi: 10.23939/fortifications2022.17.079

Zapadenko I., 2022b. Inventories of Medzhybizh 1752–1753 as a source for the research of Medzhybizh Castle. In: *Archeology & Fortification of Ukraine, 26 November 2021, Kamianets-Podilskyi, Ukraine* [online]. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi State Historical Museum-Reserve. pp. 279–287.

Zapadenko, I., 2022c. Medzhybizh castle in the descriptions of the inventories of the Medzhybizh estate of the 18th century. *Podilska starovyna*, 8(1), 88–96.

Zapadenko I., 2022d. «Description of the manor house in Medzhybizh...» 1754: new translation, reconstruction, localization in the town. In: *Khmelnychchyna: istoriia ta suchasnist, 22 September 2022, Khmelnytskyi, Ukraine* [online]. Khmelnytskyi: FOP Strykhar A.M. pp. 95–104.

Zapadenko I., 2023. «Ogród włoski» na Stawnicy: przyczynek do kwestii ogrodnictwa w międzyboskim kluczu w XVIII. wieku. W: *Shliakhetna Ukraina. Materialna ta dukhovna kultura, 20.09.2022, Malejowce, Ukraine*. Kamieniec Podolski: Sp. z o.o. Drukarnia «Ruta». s. 69–74.

Zbiór akt grodzkich i prywatnych ułożonych wg miejscowości L-M: Miedzybóż – sądowych, majątkowych z lat 1663–1744 dotyczących dóbr Sieniawskich, Czartoryskich. 1663–1744. Sygn. 3822 IV Rjż. Biblioteka XX Czartoryskich w Krakowie.

Igor Zapadenko

*Deputy director for research
of State Historical and Cultural Reserve Mezhybizh
e-mail: i.zapadenko@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9341-4760*

REGULAR GARDEN OF THE 18TH CENTURY AT MEDZHYBIZH CASTLE IN DOCUMENTS AND CARTOGRAPHY

© Igor Zapadenko, 2023

There is a widespread opinion in local history and some scientific publications that in the 18th century, especially in the ownership of the Czartoryski princes, Medzhybizh castle was transformed into a luxury romantic residence. The decorative garden was allegedly created as a result of Izabella Czartoryska's interest in English parks, as a continuation of the architectural program of the main residence in Pulawy. There is even a statement that the garden was arranged in the inner territory of Medzhybizh castle.

Nonetheless, the inventories of the Medzhybizh estate indicate that during the 18th century, Medzhybizh castle was utilized not for residential purposes, but also for economic and occasionally military purposes. The notion of a grandiose ornamental garden at the Medzhybizh castle is merely an adaptation of the romantic descriptions of the real romantic park at the Czartoryski main residence called Pulawy (in Poland).

Only the Polish researcher Rafal Nestorow has provided real information about the existence of the Medzhybizh garden, which was called the Italian garden. This garden was established by Jan Baptista Dessieur in the year 1713. Nestorow's research is based on archival documents obtained from the library of Princes Czartoryski in Kraków (Poland). Nonetheless, in his perspective, the precise location of this "Italian garden" remains ambiguous.

This article extends and clarifies the research initiated by R. Nestorow. The archival inventories from the 1750s provide a thorough description of the "Italian garden" near the Medzhybizh castle, which was not located in the town of Medzhybizh, but in a nearby suburb called Stawnica.

The article explains the location, description of buildings, and list of plants in the so-called "Italian garden", which belonged to the owners of the Medzhybizh in the 18th century. The differences between this garden and the classic Italian landscape are also explained. The location of the Italian garden surrounding the castle and the streets of the modern Stawnica is revealed by archival maps of Medzhybizh from the 18th and 19th centuries.

The article explains where the Italian garden is, what houses it has, and what plants it has. The garden was owned by the Medzhybizh family in the 18th century. The elucidation of the distinctions between this garden and the traditional Italian landscape is also provided.

Keywords: *Polish-Lithuanian Commonwealth, Podillya, XVIII century, castle, residence, gardening, landscape design, economy of estates, Inventories*